

4. Резолюція (71) 29 Про освіту споживача у школах. Рада Європи. Комітет міністрів (Ухвалена заступниками міністрів 15 жовтня 1971 року) [електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://coe.kiev.ua/docs/km/R\(71\)29.htm](http://coe.kiev.ua/docs/km/R(71)29.htm)
5. Самчишин О. Споживчий імунодефіцит українського ринку [текст] / О. Самчишин // Зеркало тижня. – 2003. – № 9 (8–14 березня). – С. 3.

Надійшла до редколегії 17.01.11

УДК 323:321

О. А. Третяк, О. В. Пилипенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ ТА ПУБЛІЧНА СФЕРА ЯК КОМПОНЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто співвідношення понять та явищ політичної маніпуляції та публічної сфери. Проаналізовано прийоми та мету політичної маніпуляції у порівнянні з публічною сферою як середовищем раціонального політичного обговорення. Вивчено умови обмеження практик політичного маніпулювання у просторі публічної політики.

Ключові слова: політична маніпуляція, публічна сфера, дебати, громадянське суспільство, демократія.

Рассмотрено соотношение понятий и явлений политической манипуляции и публичной сферы. Проанализированы приемы и цель политической манипуляции в сравнении с публичной сферой как средой рационального политического обсуждения. Изучены условия ограничения практик политического манипулирования в пространстве публичной политики.

Ключевые слова: политическая манипуляция, публичная сфера, дебаты, гражданское общество, демократия.

Article examines correlation of concepts and phenomena political manipulation and public sphere. Receptions and purpose of political manipulation are analysed by comparison to a public sphere as environment of rational political discussion. The terms of limitation of practices of political manipulation are studied in space of public politics

Keywords: political manipulation, public sphere, debates, civil society, democracy

Постановка проблеми. У теоретичному дослідженні розвитку демократичної публічної сфери питання політичної маніпуляції посідає важливе місце. Політична комунікація, як концептуальне бачення політики та практичне явище, виступає носієм односпрямованого передавання політичної інформації. Політична маніпуляція при цьому виступає парадигмою цілеспрямованих політичних дій. Фактично політична маніпуляція – це квінтесенція досягнення мети політичного суб'єкта через різноманітні засоби. Сучасні інформаційні технології та розвиток ЗМІ дають змогу за допомогою політичної комунікації здійснювати маніпулятивний вплив на широкі аудиторії. Такий стан зумовлений вихідними умовами плюралістичної демократії, такими, як наявність свободи думки та конкуренції політичних суб'єктів. Публічна сфера демократичного суспільства виступає ареною продукування різноманітних повідомлень. Разом з тим для сучасної політичної науки важливим є питання співвіднесення емпіричної реальної політичної маніпуляції та концептуальних засад публічної сфери.

Політичне маніпулювання у комунікаційній сфері має широкий спектр прийомів та засобів. Отже, існує потреба у визначенні упередженої та цілеспрямованої політичної діяльності та діяльності мовленнєвої та комунікативної діяльності в межах публічної сфери для того, щоб створити певний образ правил гри та по-

© Третяк О. А., Пилипенко О. В., 2011

ведінки в межах публічної сфери. Розрізнення публічної комунікативної спрямованості є засобом теоретичного дослідження, оптимального вигляду і стану публічної сфери демократичного суспільства. Метою цієї роботи є аналіз співвідношення публічної сфери та політичного маніпулювання в сучасному суспільстві. Серед останніх політичних досліджень і публікацій, на які спирається автор, є робота Сергія Кара-мурзи «Маніпуляція свідомістю» [1], в якій детально пояснюється основи глибинної маніпуляції політичною свідомістю на пострадянському просторі, а також робота А. Цуладзе «Підкорення натовпу» [2], в якій докладно розглянуті прийоми та методи, а також теоретичне відображення політичної маніпуляції. Крім того, проблема, певним чином, вивчена у роботах вітчизняних політологів та соціологів, зокрема у своїх дослідженнях автор спирається на філософську роботу Т. М. Тепенчак [3], у якій досліджено маніпуляції свідомістю в естетико-культурологічному аспекті, а також визначено, що маніпуляція, наявна у сфері технологічного застосування, активізується у духовно-естетичному і художньому просторі суспільства. Зусиллями вітчизняного науковця А. В. Юричка [4] проведено комплексне дослідження щодо вивчення наявності-відсутності, визначення і класифікації фактів і прикладів здійснення інформаційної маніпуляції (та виявлення країн-маніпуляторів) повідомленнями у зарубіжних ЗМІ. Український вчений С. В. Демченко [5] дослідив сутність, структуру та національні особливості медіаполітичної системи та її роль у сучасних політичних трансформаціях українського суспільства. Водночас питання щодо порівняння політико-комунікаційного статусу публічної сфери та політичної маніпуляції не отримали комплексного вивчення до цього часу.

Основний зміст статті. Взаємодія та взаємовплив політичного маніпулювання та неупередженої політичної комунікації в межах публічної сфери має багато аспектів. Одним з провідних необхідно розглядати співвідношення політичної реклами та пропаганди. Для сучасного українського суспільства це розрізнення є досить актуальним, оскільки в радянській політичній практиці домінувала саме пропаганда. Ефективність такого засобу передавання політичної інформації є досить дискусійною в сучасний період, разом з тим деякі політичні сили, як гравці публічної сфери, можуть вдаватися до пропагандистських, політико-маніпулятивних дій.

Пропаганду не можна порівнювати з рекламою, оскільки «пропаганда прагне викликати, скоріше, колективний, ніж індивідуальний вплив. У цьому сенсі її варто відрізнити від реклами, оскільки реклама намагається впливати на індивідуальну поведінку. У пропаганді, навпаки, у наявності спроба створити певне переконання і домогтися впливу відповідно до цього переконання... Ясно, що пропаганда, маючи такий характер, впливає для того, щоб покласти кінець дискусії і міркуванням». Г. Блуммер визначає пропаганду як «навмисне спровоковану і спрямовану кампанію, яка має на меті змусити людей прийняти певну точку зору, настрої або цінність». Пропаганда «не надає безстороннього обговорення протилежних поглядів. Мета домінує, а засоби підпорядковані цій меті» [6, с. 562].

Отже, спосіб прямого навіювання та зміни переконання цільової аудиторії шляхом маніпулювання, тиражування інформації та її постійного повтору може мати або позитивний, або негативний аспект з огляду на досягнення мети суб'єкта пропаганди. Разом з тим в умовах політичної конкуренції та наявності альтернативних інформаційних комунікаційних джерел, а також комунікаційного впливу політична маніпуляція має глибоке психологічне підґрунтя та повинна мати значний рівень майстерності тих, хто здійснює цю практику.

Е. Доценко пропонує наступне визначення такого роду дій: «маніпуляція – це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого порушення намірів іншої людини, які не збігаються з її актуально існуючими бажаннями» [7, с. 59].

Врахування психологічних особливостей аудиторії, згідно з сучасними уявленнями, забезпечує практичний успіх політичного маніпулювання, отже дія суб'єктів політичної маніпуляції в публічній сфері передбачає глибинний аналіз та всебічні дослідження соціально-психологічного тла публічної сфери. Разом з

тим досягнення кінцевого результату маніпуляції можливе лише в умовах низької компетентності реципієнтів інформації. Брак раціонально-критичного ставлення до політичної інформації ставить населення у залежне положення від політичних маніпуляторів. Однак у межах публічної сфери, відрізнити повідомлення маніпулятивного плану, незалежно від засобу його поширення, можна за акцентами, які спрямовані на емоції реципієнтів.

Технологія політичної маніпуляції, на думку В. Амеліна, «припускає наступні моменти:

а) впровадження у свідомість під виглядом об'єктивної інформації неявного, але бажаного для певних груп, змісту;

б) вплив на болісні аспекти суспільної свідомості, які збуджують страх, тривогу, ненависть і т. ін.;

в) реалізацію певних задумів і прихованих цілей, досягнення яких комунікант пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції» [8, с. 61].

Специфікою політичної маніпуляції є високий рівень її підготовки та узгодженість із цілями елітарних угруповань у суспільстві. Шкода політичного маніпулювання полягає в тому, що цілі еліти та лідерів рідко узгоджуються з благом та процвітанням всього суспільства. Тому аспектом розбудови демократичної публічної сфери є розробка засобів нейтралізації політико-комунікаційної маніпуляції. Разом з тим коло суб'єктів публічної сфери, які будуть здійснювати цю діяльність, сьогодні не визначено.

У науковій літературі не раз підкреслювалася думка про те, що політика давно вже стала долею професіоналів. Наприклад, П. Бурдье пише про відчуження громадян від політичного процесу, про монополізацію його елітою професійних політиків. «У політиці, як і в мистецтві, експропріація прав більшості співвідноситься і навіть є наслідком концентрації власне політичних засобів виробництва в руках професіоналів, які можуть розраховувати на успіх у власне політичній грі лише за умови, якщо мають специфічну компетентність. Дійсно, немає нічого менш природного, ніж спосіб мислення та дії, необхідної для участі в політичному полі: так само, як і релігійний, художній або науковий габітус, габітус політики припускає спеціальну підготовку». Такий стан справ зумовлений тим, що більшість людей приділяють політичній проблематиці мало уваги. Окремий громадянин на політичні проблеми витрачає «менше цілеспрямованих зусиль, ніж на партію в бридж» [9, с. 187–188]. Будучи компетентним у своїй професійній області, він демонструє часом вражаючу некомпетентність у політичних питаннях.

Об'єктом маніпуляції, або цілеспрямованої політико-комунікаційної дії, можуть бути не лише окремі громадяни як споживачі певної соціальної та політичної інформації, ними можуть бути і великі соціальні та громадські групи. В тому випадку, якщо ці групи не мають практик раціонально-критичного мислення та аналізу політичних повідомлень, їх роль у політико-комунікаційному процесі стає підлеглою. Разом з тим на перший план в успішності маніпуляції висувається майстерність маніпуляторів та доступність форми передачі повідомлень. Некритичне ставлення громадян до політичної інформації пояснюється не низьким рівнем освіти або небажанням сприймати достовірну інформацію, специфіка сучасного інформаційного поля є такою, що виокремити справжні повідомлення для неінформованої людини досить важко.

Сьогодні зберігають свою актуальність слова, написані Й. Шумпетером у 40-х рр. XX ст.: «Як тільки звичайний громадянин торкається політичних питань, він опускається на більш низький рівень розумової діяльності... Він знову стає дикуном: його мислення стає асоціативним і афективним» [10, с. 341]. За Шумпетером, це веде до двох серйозних наслідків:

1. Звичайний громадянин у політичних питаннях більше підвладний нераціональним або ірраціональним забобонам і імпульсам;

2. Слабкість логічного елемента в політиці, відсутність раціональної критики відкривають широкі можливості для груп, які мають свої корисливі інтереси. Іншими словами – створюються умови для здійснення політичних маніпуляцій.

Й. Шумпетер вважає, що «при аналізі політичних процесів ми більшою мірою зіштовхуємося не із справжньою, а із сфабрикованою волею... воля народу є продукт, а не рушійна сила політичного процесу» [10, с. 342].

У таких умовах розвивається зв'язок між населенням, як сувереном політичних прав, та елітою і процесами прийняття рішень. Влада остаточно узурпується тими, хто отримує можливість вигідної та дієвої політичної маніпуляції, публічна сфера в цих умовах також деформується, не інформоване населення, яке не має можливостей отримувати справжню інформацію, не є повноцінним суб'єктом публічної сфери, не може артикулювати своїх інтересів і потреб, виносити їх на рівень політики.

Особливу роль у зміні у відносинах між політичною сферою прийняття рішень та населенням відіграють засоби масової інформації.

Маніпулятивний арсенал ЗМІ відомий: навмисне перекручування реального стану речей шляхом замовчування одних фактів і висування інших, публікації помилкових повідомлень, пробудження в аудиторії негативних емоцій за допомогою візуальних засобів або словесних образів і т.ін. Всі ці прийоми спрямовані на створення певного емоційного настрою і психологічних установок в аудиторії. На думку іспанської журналістки П. Бонет, деяким російським ЗМІ властиве «прагнення не давати фактам говорити самим за себе. Вони впевнені, що це вони повинні визначати реальність і робити ті або інші висновки... У більшості «журналістських» матеріалів критерії нерушливі і заздалегідь фіксовані, а факти шукають тільки для того, щоб вставити їх у вже виведені концепції. Якщо факти не сходяться з наявною точкою зору – їх ігнорують» [11, с. 41].

Методи політичних маніпуляцій постійно вдосконалюються, їх роль у сучасному українському суспільстві зростає з кожною виборчою кампанією та політичною кризою. Вплив політичних маніпуляцій реалізується не в тому, що люди голосують за потрібного кандидата, а в тому, що населення взагалі сприймає виборний інститут як єдино легітимну і ефективну форму виразу народної волі, визнає правила гри, установлені правлячим режимом, навіть якщо не визнає легітимність самого режиму. Людина, яка йде на вибори і щиро сподівається під час них вплинути на життя держави, – вже жертва маніпуляції.

У тій або іншій формі маніпуляція свідомістю існувала та існує практично в будь-якій формі суспільного устрою будь-якої доби.

Дослідження механізмів і масштабів політичних маніпуляцій дозволяє впевнено стверджувати: маніпулювання в його сьогодишній формі нівелювало дієву участь народу у вирішенні важливих питань суспільного життя. Відбулося перетворення проявів «волі народу» не більш ніж у декоративні акції.

Таким чином, складається несприятливий баланс чинників, які визначають домінування політичного маніпулювання в публічній сфері демократичного суспільства, разом з тим зростає питома вага експертної спільноти, зростають можливості отримання відкритої інформації, тому існують умови для подолання наслідків багаторічного цілеспрямованого політичного маніпулювання. Такими засобами, насамперед, є відчуження пошуку населенням альтернативних джерел інформації, відчуження довіри до засобів масової інформації, таких як телебачення, друковані засоби та Інтернет. Через поширення соціальних мереж перекручення інформації стає менш відчутним, проте в цих умовах набувають великого значення чутки та поширення неофіційної інформації. Чутки, в свою чергу, також можуть стати засобом дієвої політичної маніпуляції. Однозначно можна стверджувати, що найважливішою засадою розвитку публічної сфери є альтернативний характер суб'єктності в межах відносин політичної комунікації.

Висновки. В межах співставлення політичного маніпулювання та публічної сфери можна виокремити наступні напрямки дослідницької роботи: по-перше, аналіз свідчить, що публічна сфера та політичне маніпулювання співвідносяться як ціле та часткове. Безперечно, комунікаційна політична діяльність з елементами маніпулятивного впливу розгортається в межах публічної сфери політики; по-друге, політичне маніпулювання та публічна сфера можуть співвідноситися, наприклад, як ціле та часткове, оскільки як політичне маніпулювання та публічна

сфера можуть співвідноситися як загальне та часткове через те, що політичне маніпулювання може охоплювати не лише провокаційний аспект, але і аспект політичної діяльності, прийняття владних рішень, силових дій і т. п.; по-третє, публічна сфера політики та політичне маніпулювання розрізняються за етико-моральним критерієм, згідно з концептуальним баченням, викладеного в межах комунікативної теорії, зокрема Юргена Хабермаса, публічна сфера є середовищем вільного та невимушеного обґрунтування та аргументування, в той час, як політичне маніпулювання передбачає використання свого опонента, або співучасника з комунікаційної дії, предмета або засобу мети; по-четверте, – це те, що в межах публічної сфери та політичного маніпулювання розрізняються норми та зразки політичної поведінки учасників політико-комунікаційного процесу, зокрема засоби масової інформації в межах політичного маніпулювання здійснюють перекручування фактів, політичні діячі нерідко подають недостовірну інформацію, використовують риторику для дискредитації опонентів. Громадські організації нерідко ідуть на радикалізацію та збільшення масштабів своїх дій, які не відповідають ситуації; по-п'яте: в цілому політичне маніпулювання потрібно вважати цілком закономірним та логічним аспектом політичної сфери, яка веде свій відлік від часів Ніколо Макіавеллі. Разом з тим в умовах трансформаційних суспільств політичне маніпулювання в межах публічної сфери набуває загрозливого характеру і в цілому сприяє перекручуванню самої публічної сфери, втрати нею властивостей, які дають змогу підтримувати демократичний політичний порядок. Отже, шляхом розвитку демократичної публічної сфери є дотримання правил гри, використання етично зумовлених засобів політичної діяльності.

Усунення політичного маніпулювання з публічного простору політики можливе в умовах здорової політичної конкуренції, наявності раціонально критично мислячої громадськості, високого професіоналізму засобів масової інформації, в цих умовах використання односторонніх політико-комунікативних стратегій буде знижуватись через можливість отримання адекватної відповіді від політичних конкурентів. Перспективою подальшого розгляду проблематики, порушеної в даній статті, є дослідження оптимального проективного образу публічної сфери.

Бібліографічні посилання

1. Кара-Мурза С. К. Манипуляция сознанием / С. К. Кара-Мурза. – М. : Эксмо. – 864 с.
2. Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или покорение толпы / А. М. Цуладзе. – М. : Книжный дом «Университет», 1999. – 144 с.
3. Тепенчак Т. М. Естетико-культурологічний аспект маніпуляції свідомістю: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.08 / Т. М. Тепенчак; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 15 с.
4. Юричко А. В. Інформаційні маніпуляції у повідомленнях світової періодичної преси в контексті інформаційної безпеки України: стан та шляхи протидії: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / А. В. Юричко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2007. – 19 с.
5. Демченко С. В. Медіаполітична система в сучасній Україні (інтегрована комунікаційна модель): автореф. канд. політ. наук: 23.00.02 / С. В. Демченко; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2004. – 18 с.
6. Блуммер Г. Коллективное поведение / Г. Блуммер // Психология масс. – Самара : Полиграфцентр, 1998. – С. 561–569.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции / Е. Л. Доценко. – М. : Проспект, 1997. – 256 с.
8. Амелин В. Н. Социология политики / В. Н. Амелин. – М. : Просвещение, 1992. – 382 с.
9. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М. : Знание, 1993. – 456 с.
10. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : Владос, 1995. – 348 с.
11. Бонет П. Зачем резать уши / П. Бонет // Век. – 1997. – № 15. – С. 34–41.

Надійшла до редколегії 14.01.11